

Van Mot tot Slot

Naar aanleiding van een bijzondere tentoonstelling
die de grote pers niet haalde!

DOOR

J.G.N. RENAUD

Wie zou onze provincie Zeeland als een kastelenregio durven bestempelen? Waar denken we eigenlijk aan, als Zeeland in dit verband ter sprake komt? Zeker, de kaart van het waterland overziende komt men nog al wat burgnamen tegen. Middelburg, Domburg, Souburg, Oostburg en Aardenburg, om de meest opvallende te noemen. Maar wie het gebied wel eens bereisd heeft, zal moeten toegeven dat de burchten er ver zijn te zoeken. Neem nu bijvoorbeeld de provinciale hoofdstad Middelburg met zijn intrigerende naam. Wie daar echt op zoek gaat naar de burcht, zal het teleurgesteld al gauw opgeven. Van de ringwal uit de Noormannentijd valt alleen in het stratenplan op de topografische kaart iets terug te vinden!

Domburg veroorzaakte tot vóór enkele jaren nog veel meer problemen, want daar viel in de hedendaagse verkaveling nauwelijks een aanwijzing voor het bestaan van een vroeg-middeleeuwse ringwal te ontdekken. Enkele jaren geleden pas is een gedeelte van de aanleg blootgelegd zodat men zich met enige moeite kan laten overtuigen van het bestaan van een vluchtburcht uit de dagen van de wilde Vikingen. Ook Souburg laat niet veel meer te raden over.¹

Niettemin, de echte kastelen, opgebouwd met de grote middeleeuwse baksteen met zware muren, sterke torens, indrukwekkende poortgebouwen en voorzien van brede grachten met parelende waterlelies? Want zó stellen we ons die overblijfselen uit de Riddertijd toch voor, nietwaar? Een paar namen: Haamstede, Moermond, Westhove. En dan staan er nog wat landhuizen met een kasteelachtige allure, waar men eerder 18de eeuwse landjonkers en elegante freulekes verwacht dan geharnaste ridders.

Toch was het eilandenrijke gewest Zeeland bezaaid met kastelen en wie het boek ter hand neemt, dat J.P. van den Broecke in 1978 op de leestafel van de kastelenvrienden deed belanden, valt van de ene verwondering in de andere. "Middeleeuwse kastelen van Zeeland" geeft de beschrijving van rond 70 kastelen, die eens het platteland met hun silhouet verlevendigen.² Alleen al op het huidige Noord- en Zuid Beveland valt het bestaan van tenminste 26 sterke huizen aan te tonen. Genoeg dus om de archivaris/museumdirecteur van het Museum der beide Bevelanden in Goes

voldoende aanleiding te geven om een kastelenzaal in te richten. Ik moet er aan toevoegen, dat toentertijd de opgraving van de Hellenburg bij Baarland een sterke stimulans betekende. De imponerende fundamente, de rijkdom aan potten, pannen en kannen zetten veler verbeelding aan het werk!

Deze zomer werd een zaal van het museum ingericht met foto's, tekeningen en maquettes van kastelen uit Noord- en Zuid Beveland onder de naam "Van Mot (château à motte) tot Slot".

De Zeeuwse vliedbergen genieten voldoende bekendheid om onmiddellijk belangstelling op te wekken. Zelfs de ietwat theoretische vraag, of ze nu opgeworpen zijn als verdediging tegen het water dan wel als kasteelheuvels leeft niet alleen binnen de kring van deskundigen. Overigens, ook de heuvel als bouwplaats van een kasteel verschaft de bewoner de beruststellende zekerheid bij een grote overstroming redelijk veilig te zitten voor de gevolgen van een verwoestende dijkbreuk.

Van de heuvels zijn de meeste verdwenen; de herinnering aan de vliedbergen wordt in feite slechts levendig gehouden door enkele opvallende heuvels, waarvan die te Wemeldinge en te Borssele – de Berg van Troye! – onmiskenbaar twee vertegenwoordigers zijn.

Er viel op de tentoonstelling genoeg te lezen; in alle rust kon men zich met betrekking tot de onder de aandacht gebrachte kastelen laten voorlichten. Maar de inrichters hebben zich niet laten verleiden om de regelmatig bij tijden oplaaiende discussie over de vluchtbergen voor de zoveelste maal met de bezoekers van de tentoonstelling aan te gaan. Door veel onderzoek is inmiddels overtuigend bewezen, dat het overgrote deel der vliedbergen pas gaandeweg door opeenvolgende aanaarding tot de huidige hoogte is opgeklommen. In de hitte van de woordenstrijd vergeet men wel eens, dat de bewoners van Zeeland – zeker tijdens de middeleeuwen – een vijand extra vonden, die boven alle partijschappen uit vriend en vijand belaagde: het water! Men leze er het boek over de stormvloed maar op na.³ De voor de hand liggende mogelijkheid om het vege lijf te redden bestond in

eerste instantie uit een hoge plek in het lage land. Evenals in de noordelijke provincies bouwde men zijn boerderij bij voorkeur op een hoogte, die zo nodig in eerste aanleg wat opgehoogd werd. En waar zo'n opduiking in het terrein niet op een geschikte plaats voorhanden was, werd die zeker als eerste voorziening aangelegd.

In Zeeland droegen die grondwerken de naam werven. Een benaming als Kerkwerf maakt op slag duidelijk, dat het werk uitgevoerd werd om de dorpskerk een beveiligde bouwplaats te verschaffen. Niet, dat men er onmiddellijk gebruik van kon maken; op een onlangs geschapen heuvel kan men niet dadelijk gaan bouwen; dat is vragen om moeilijkheden. De bijeengesleepte grondmassa behoorde rust te krijgen om in te klinken, zich te zetten. Bovendien vroegen de flanken van de werf erom met zoden bekleed te worden, zodat er enige structuur in de massa ingevlochten werd.

Ook een kasteel kon niet zo maar op een jonge heuvel gebouwd worden. Het is dan ook niet zo verbazingwekkend, dat het onderzoek van de vroegere provinciaal-archeoloog Ir. J. Trimpe Burger aan het licht bracht, dat de onderzochte werven in meerdere perioden zijn ontstaan. Braat stelde tijdens zijn onderzoek van de Berg van Troye in Borssele (1958) dat deze ongetwijfeld in drie fasen is ontstaan.⁴ Het valt ook eigenlijk best te begrijpen, dat men voor een kasteelberg een bestaande werf als uitgangspunt koos. Het bouwwerk werd dan na voltooiing aangeaard, zodat er een indrukwekkende kasteelheuvel ontstond, bekroond door een imponerend gebouw.

Wie veel haast had – maar wat betekende *haast* in de middeleeuwen! – bouwde zijn burcht op het ter plaatse aangetroffen maaiveld en liet grote massa's grond aanvoeren ten einde óm het kasteel, vaak een ronde of vierkante toren, een heuvel op te werpen. Onnodig er nogmaals op te wijzen, dat de hellingen van het talud om de voet van de toren met zoden verstevigd dienden te worden. Het oud-franse "motte" betekent inderdaad "zode" of "plag".

Vanzelfsprekend zal de hedendaagse archeoloog bij zijn onderzoek in deze heuvels geen oudere cultuurlagen – getuigen van vroegere bewoningssporen – aantreffen. Maar in zo'n geval mag de vraag, of we met een echte kasteelberg te maken hebben met een gerust (wetenschappelijk) geweten bevestigend antwoord worden.

Een vliedberg in de ruimste zin van het woord is deze berg niettemin onloochenbaar. Te allen tijde vormt de berg een verweer tegen de vijandige evenmens en een beschutting tegen het tengevolge van dijkbreuk aanstormende water.

De tentoonstelling bracht nog al wat materiaal onder het oog van de bezoeker, verworven door naarstig

onderzoek van Ir. Trimpe Burger of/en zijn assistent archeoloog B. Oele. De ruilverkaveling na de grote watersnood bracht veel grond op de schop. We hebben er de geconsolideerde kasteelplattegrond van de Hellenburg bij Baarland aan overgehouden. We kunnen er overigens niet omheen, dat vele kastelen hun bestaan heel bescheiden aanvingen als een woontoren op een werf. Het valt dan ook niet te verwonderen, dat er een kasteel Te Werve heeft bestaan! Een sprekend voorbeeld verschaft ons het kasteel Bruëlis, eertijds gelegen onder Capelle. Een maquette van P. Lindhout biedt de bezoeker een overzichtelijk, driedimensionaal beeld van dit huis, waar de oude woontoren een dominante rol in de bouwmassa speelt.

Overigens doet de bouwkundige vormgeving van het tentoongestelde materiaal wel vermoeden, dat de kastelen niet zo verbazingwekkend oud zijn. De ronde burcht op de Berg van Troye behoort ongetwijfeld tot de eerste generaties van Bevelandse kastelen.

De expositie in Goes bracht nog eens onweerlegbaar onder de aandacht, hoe belangrijk het werk van de tekenaar I. Hildernisse uit het einde van de 17de eeuw voor de moderne onderzoeker is geweest. Helaas zijn de oorspronkelijke werkstukken verloren gegaan; we kennen slechts de kopieën van Verriek en anderen. We leren er uit, wat rond 1700 nog aanwezig was en dat is aanmerkelijk meer, dan wat er nu nog te bekijken valt. Er kleven nog al wat tekortkomingen aan de opmetingen en bouwhistorische verkenningen gaven nog geen richting aan de ontwikkelingsgeschiedenis van kastelen als Zandenburg. Hoe dan ook, we beschikken tenminste over maatschetsen, die voor ons onderzoek van onschatbare waarde zijn.

Jammer genoeg werd de tentoonstelling niet begeleid door een goede gids. Daardoor mist men ook de verwijzingen naar studies van Ermerins en vele anderen. Niettemin confronteerde een bezoek aan de kastelenzaal de belangstellende met zo veel belangwekkend materiaal, dat we mogen hopen dat vele kastelenminnaars Goes tijdens de zomermaanden bezocht hebben!